

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, ІСТОРИОГРАФІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ

УДК 94 (477) (092)

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2025-51-120-130>

History of the rule of prince Volodymyr the Great in the works of Polish historians of the end of the 19th – first third of the 20th century

Iurii R. Bednarchuk

Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University

Postgraduate Student, (Ukraine)

email: ukrhistorydr@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-6871-9628>

Abstract.

The purpose of the article is to study the specifics of the research approaches of Polish scholars of the late 19th – first third of the 20th century. to the depiction of the history of the reign of Volodymyr the Great and assessments of his figure and historical period. The research methodology is based on the principles of objectivity, historicism, problem-solving and methods of analysis and synthesis, scientific historiographic analysis, criticism of historical sources, comparative historical methods and others. The scientific novelty of the research lies in the fact that for the first time in domestic historiographic studies, the specifics of the image of Prince Volodymyr the Great and the period of his reign in the works of Polish historians of the late 19th and the first third of the 20th century are specially studied. Conclusions. The works under consideration show the considerable interest of Polish scholars in the history of the reign of Prince Volodymyr the Great. For researchers, the reign of the Rus' ruler and his person served as both an object of comparison with the times and personalities of the Polish princes - the creators of the Piast State, and as an example of the first enemy of Poland in history. The focus of interest was the problem of Volodymyr's conquest of the Chervensk towns and the beginnings of the Polish-Russian confrontation for possession of the lands of modern Western Ukraine and southeastern Poland, the competition for which lasted for the next thousand years. Historians saw Volodymyr the Great as a person who provided a vector for the civilizational development of all East Slavic peoples, which assessed as opposite and hostile to Western European civilization. Thus, scholars often found one of the deep causes of the Russo-Polish conflict in the adoption of Christianity in its Greek church tradition by Rus. Scholars saw Vladimir the Great himself as the organizer of both solid state institutions and the creator of ethnocultural unity in the lands of Rus', which he achieved through the introduction of Christianity and the borrowing of Byzantine state traditions.

Keywords: Polish historical science, Volodymyr the Great, Kievan Rus', Polish Piast state, Christianity, civilization, Chervensk towns.

Історія правління князя Володимира Великого у працях польських істориків кінця XIX – першої третини XX ст.

Юрій Беднарчук

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

аспірант, (Україна)

e-mail: ukrhistorydr@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-6871-9628>

Анотація.

Мета статті полягає у вивченні специфіки дослідницьких підходів польських вчених кінця XIX – першої третини XX ст. до зображення історії правління Володимира Великого та оцінок його постаті та історичного періоду. *Методологія дослідження* спирається на принципи об'єктивності, історизму, проблемності та методи аналізу й синтезу, наукового історіографічного аналізу, критики історичних джерел, порівняльно-історичний мето та інші. *Наукова новизна* дослідження полягає у тому, що вперше у вітчизняних історіографічних студіях спеціально вивчається специфіку образу князя Володимира Великого та періоду його правління у працях польських істориків кінця XIX з першої третини XX ст. *Висновки.* Розглянуті праці показують значний інтерес польських вчених до історії правління князя Володимира Великого. Для дослідників володарювання руського правителя та його особа

виступали і як об'єктом порівняння із часами та персоналіями польських князів – творців Держави П'ястів, і як приклад першого в історії ворога Польщі. У центрі зацікавлень виступала проблема завоювання Володимиром Червенських городів й початків польсько-руського протистояння за володіння землями сучасної Західної України та південно-східної Польщі, змагання за які тривали протягом наступної тисячі років. Володимира Великого історики бачили особою, що надала вектор цивілізаційному розвитку усім східнослов'янським народам, який вони оцінювали як протилежний та ворожий до Західноєвропейської цивілізації. Таким чином одну із глибинних причин русько-польського конфлікту вчені часто віднаходили у прийнятті Руссю християнства у його грецькій церковній традиції. Самого ж Володимира Великого науковці бачили організатором як ґрунтовних державних інституцій, так і творцем етнокультурної єдності на теренах Русі, що було здійснено ним завдяки запровадженню християнства та запозиченню візантійських державних традицій.

Ключові слова: польська історична наука, Володимир Великий, Київська Русь, Польська держава П'ястів, християнство, цивілізація, Червенські городи.

Постановка проблеми. Історія утвердження політичних організацій та побудови великих середньовічних держав, що були регіональними лідерами та стали зачатками багатьох майбутніх модерних народів та їх держав, незмінно користуються популярністю серед дослідників та інтересом широкого кола громадськості. Такими зокрема були французька та німецька держави Капетингів та Людольфінгів у X-XI ст., англійська держава норманів у другій половині XI ст. та Київська Русь Рюриковичів цього ж періоду. У даному контексті особливу увагу привертає діяльність окремих видатних постатей, правління яких стало рубіжним й знаменувало своєрідний історичний переворот в розвитку цих середньовічних держав. Так підкреслюється роль Оттона I Великого, як творця Священної Римської імперії, Олафа Шетконунга та Іштвана I Святого як перших королів відповідно Швеції й Угорщини та їх хрестителів. Такою знаковою постаттю у історії давньоруської державності безперечно виступає Володимир Великий, за правління якого не лише відбулося утвердження державних інституцій Русі, але й запроваджено християнство, що визначило цивілізаційний напрям розвитку багатьох народів Східної Європи. Незмінною цікавістю його постать користується не лише серед вчених, що репрезентують народи, предки яких колись входили до складу Київської Русі, але й серед іноземних істориків. Особливо цікавим для нас є погляд польських науковців, для яких історія Русі не лише в багатьох моментах пересікається із минулим польського народу, але й становить своєрідний об'єкт для порівняння із процесами, що відбувались у середньовічній польській державі. Саме тому історія Київської Русі та таких ключових її постатей, як Володимир Великий, знайшли своє вагоме відображення в польській науковій літературі. Особливо тут варто відзначити доробок вчених, що працювали в період з останніх десятиліть XIX ст. й до початку II Світової війни, коли польська історична наука зазнала справжнього розквіту й породила цілу плеяду видатних дослідників, які звертались також й до проблем історії Київської Русі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити, що на сьогоднішній час особливості вивчення історії Київської Русі у працях польських істориків залишаються малодослідженими. Серед наявних праць, у яких би розглядалась польська історична україніка, слід виділити статті польської дослідниці Катажини Блаховської (Błachowska, 2004) та українського дослідника Тараса Гриневича (Гриневич, 2010). К.Блаховська зверталася до проблеми специфіки висвітлення історії Київської Русі львівськими істориками зламу XIX та XX ст. Натомість, Т.Гриневич вивчав розвиток наукових дискусій польських істориків міжвоєнного періоду довкола різних проблем Давньоруської держави. Дискусій польських та українських істориків довкола ряду проблем історії Київської Русі також торкався Віталій Тельвак у низці монографічних (Тельвак, 2008; Тельвак, 2012) і статейних (Тельвак, 2002; Тельвак, 2006; Тельвак, 2007; Тельвак, 2010; Тельвак, 2013; Тельвак, Тельвак, 2021; Telvak, Telvak, 2018; Telvak, Yanyshyn, Telvak, 2023; Telvak, Yanyshyn, 2021) досліджень наукового дискурсу, що розвивався на початку XX ст. довкола «Історії України-Руси» М.Грушевського. Однак, на сьогодні не існує жодного спеціального дослідження, у якому б розглядалась специфіка вивчення та оцінок польськими науковцями постаті князя Володимира Великого.

Метою дослідження є вивчення специфіки дослідницьких підходів польських вчених кінця XIX – першої третини XX ст. до зображення історії правління Володимира Великого та оцінок його постаті та історичного періоду.

Виклад основного матеріалу. Приступаючи до розгляду історії правління Володимира Великого ряд польських вчених не оминули своєю увагою події довкола боротьби синів Святослава Ігоревича за владу, яка в кінцевому результаті завершилася перемогою Володимира. Цікаві припущення зробив у даному контексті Ф.Конечний. Дослідник вважав, що Ярополк й, можливо, Олег сприяли християнству. Такі свої гіпотези він опирав на фактах виховання майбутніх князів їх бабцею Ольгою, що була християнкою. Також Ярополк був

одружений із християнкою грецького походження, захопленою колись в неволю Святославом для свого сина. Натомість Володимира історик бачив представником «язичницької партії». Таким чином війну між Ярополком та Володимиром він розглядав як конфлікт між прихильниками та ворогами християнства (Kopieczny, 1917, s. 60). Уже в міжвоєнний період Станіслав Закшевський вважав, що війна між Ярополком та Володимиром могла мати міжнародний вимір із залученням у неї володарів сусідніх держав – Польщі та Чехії. Вчений припускав, що київському князю міг допомагати польський володар Мешко I, натомість союзником новгородського був чеський правитель. Свої спостереження науковець робив на основі факту, що найстаршим сином Володимира був Вишеслав, народжений княгинею чеського походження, з якою той одружився ще до Рогніди. Таким чином династичний шлюб Володимира із чеською княжною мав відбутися ще до міжусобної війни між братами, а отже у цьому конфлікті князя мали підтримувати Пжемисліди (Zakrzewski, 2006, s. 250). Натомість Міхал Сокольницький більше уваги звертав на допомогу шведських норманів, до яких втік, після смерті свого брата Олега, Володимир й звідки привів собі армію. Вона забезпечила йому перемогу, після якої Володимир наказав стратити переможеного Ярополка (Sokolnicki, 1931, s. 525).

Період правління Володимира Великого Ю. Шуйський характеризував, як час найбільшого розквіту та триумфу Київської Русі. При цьому він зазначив, що початок правління цього київського князя був пов'язаний із міжусобною війною між синами Святослава Ігоревича у ході якої «Ярополк втратив Київ, а знову призвані варязькі дружини встановлюють на великокнязівському престолі першого незабаром християнського князя Володимира» (Szujski, 1889, s. 11). Вчений подав вичерпний перелік військових перемог великого князя, називаючи «щасливі війни з Польщею (981 р.), ятвягами, лехітськими народами в'ятичів та радимичів, білими болгарями (985 р.) та Херсоном (988 р.), переможний погром печенігів» (Szujski, 1889, s. 30). У переліку його видатних діянь, поруч із встановленням тісних політичних та династичних зв'язків із візантійськими імператорами він перше місце відводив прийняттю християнства у східному обряді. Це все дозволило історика означити Володимира Великого справжнім «героєм, засновником та апостолом християнської Русі» (Szujski, 1889, s. 30). Слід зазначити, що для Ю. Шуйського, який докладно цікавився роллю скандинавів у творенні Київської Русі (що у його баченні була справжнім симбіозом іноземного «осердя» та автохтонних слов'янських мас), важливим було з'ясування саме моменту переходу політичної домінації від прийшлого елементу до місцевого. Тому вчений зробив наголоси, як на ключовій ролі варягів у початковому періоді правління Володимира Великого, так й на його рішучому звільненні від їх засилля у наступні часи володарювання. Так історик, творячи свої праці у важкий для поляків період поразок їх національно-визвольної боротьби та у часи відходу від ідей романтичної історіографії й переходу до парадигм позитивізму, намагався пояснити особливості державотворення у середовищі слов'янських народів, ролі у цих процесах іноетнічних та автохтонних елементів, шукав причини слабкості слов'янських політичних організацій.

А. Левицький високо оцінював правління Володимира Великого, його особу та якості як монарха. Руського володаря він однозначно називав «найвеличнішим із перших руських князів» (Lewicki, 1884, s.22). Історик відзначив його діяльність, спрямовану як на об'єднання Київської Русі, а саме знищення брата-суперника та підкорення повсталіх слов'янських племен, так і масштабні завоювання. Серед надбань князя він наводив підкорення ятвягів у 981-982 рр., «білих» камських булгарів у 985 р. та здобуття візантійського Херсонесу у 988 р. Останній, як не забув згадати науковець, Володимир мирним шляхом повернув візантійському імператору Василю II, взамін за одруження із його сестрою Анною. Хрещення ж Володимира та запровадження ним християнства на Русі польський дослідник пов'язував із впливами Анни на свого чоловіка. Саме вона, на думку А. Левицького, посприяла переконанню князя змінити релігію. Додатково вчений зазначав про існування договору між Володимиром Великим та Візантією, який обумовлював процес запровадження християнства на Русі, який нібито було укладено в Херсонесі у 988 р. У наслідок цього у Києві було утворено окрему митрополію та засновано ряд єпископств, які підпорядковувались Константинопольському патріарху (Lewicki, 1884, s.25). Окремо науковець виділив проблему завоювання Володимиром Великим Червенських городів, із чого, як наголосив історик, розпочиналася історія польсько-руських відносин, що були у центрі його наукових зацікавлень. Так він навів увесь фрагмент тексту літопису про події 981 р., що розповідав про похід на ляхів та захоплення «їх городів Перемишля, Червена та інших», які вчений локалізував на теренах сучасної Східної Галичини. Зробивши наголос на цих подіях, А. Левицький також відзначив, що це свідчення літопису було першою згадкою існування «городів Червоної Русі» (Lewicki, 1884, s.23).

Згадував у своїй «Історії Польщі у нарисі» про правління Володимира Великого й М. Бобжинський. Вчений, через оглядовий характер його звернення до проблем історії Київської Русі, оминув згадати про правління князів Ігоря та Святослава й княгині Ольги. Однак при цьому він відзначив часи володарювання Володимира Святославича, як переломні в історії Русі та

усього східного слов'янства завдяки прийняттю християнства. У даній проблемі науковець найбільший наголос робив на візантійських цивілізаційних впливах, які призвели до кардинальних змін у житті народів Східної Європи. При цьому він відзначив, що важливу роль у цьому процесі відіграв й династичний шлюб Володимира Великого із візантійською царівною Анною. Історик вважав, що саме через неї візантійські впливи глибоко укорінились при руському князівському дворі (Bobrzyński, 1927, s.42).

О. Яблоновський вважав період правління Володимира Великого часом «ґрунтовнішого, більш органічного злиття руської імперії». Історик вважав, що великий київський князь утвердившись на престолі першим своїм завданням визначив подолання «наслідків далеких авантюричних походів свого батька», які, на його думку, привели лише до послаблення залежності різноманітних племен від центральної влади. Так Володимиру вдалося «не лише утримати владу над своїм початковим уділом Новгородом й завойованим кривичським Полоцьком, але й примусити до послуху й задніпровські племена північного коліна – радимичів і в'ятчів» (Jabłonowski, 1912, s.11). Політику князя щодо південних племен вчений характеризував, як здійснення ним планів «заокруглення кордонів» та поширення влади «на найвіддаленіші етнічні групи східнослов'янських племен» (Jabłonowski, 1912, s.11). До таких він зараховував терени Перемишля та Червена. Саме з періоду Володимира Великого О.Яблоновський й починав відлік існування справжньої руської державності, створеної династією Рюриковичів. Науковець наголошував, що свідоцтвом такого ґрунтового зміцнення влади та політичного устрою було використання Володимиром хазарського титулу «каган», «яким він справді тепер міг себе вважати». Однак поруч із цим дослідник стверджував, що за часів Володимира Київська Русь утратила можливість «оперти свої південні кордони об морські береги», причиною чого була навала печенігів, шлях для яких відкрив Святослав, зруйнувавши перешкоду на їх шляху – Хазарський каганат.

Для усіх польських істориків, що займалися періодом середньовіччя, важливою була проблема перших контактів між Руссю та Польщею. Особливо у даному контексті зверталось увагу на те, що перший засвідчений факт їх взаємостосунків був пов'язаний із суперництвом за території, які в пізнішому часто виступали «яблуком розбрату» між руською та польською державами й ледь не до сьогодення становили чи не головний об'єкт претензій поляків щодо земель на сході. У центрі зацікавлень вчених було коротке свідчення «Повісті минулих літ» про події, які згідно літопису відбулися у 981 р. й лаконічно повідомляли, що «пішов Володимир на ляхів та зайняв городи їх Перемишль, Червен та інші городи, що і до сьогодні є під Руссю». Цей уривок збурював думки поколінь польських істориків та політиків, стаючи основою для різноманітних наукових теорій, політичної пропаганди та спекуляцій, а також до претензій на володіння доволі значними, заселеними українським народом, територіями. Для польських дослідників та політичних ідеологів свідчення літописця, що київський князь здійснив похід на території над річками Західний Буг та Сян, де воював проти «ляхів» й перелік міст названих «їх городами», давало підстави стверджувати, що ці терени, а в концепціях багатьох й ціла Волинь та Галичина, «від початку» були польськими й лише стали жертвою руського завоювання та переселенських рухів із сходу. У свою чергу це тягнуло за собою формування тверджень про Західну Україну як польську «свійщину» й про «історичні права» Польщі на ці терени вже у Нову та Новітню доби. Поляки розглядалися як справжні «автохтони», що повернулися на свої споконвічні землі, а українське (руське) населення зображувалось зайдами, агресорами та крадіями того, що «польське по праву». Слід відзначити тенденцію, за якою з XIX ст. й до 1939 р. серед польських дослідників, політиків та публіцистів з плином років щораз гостріше підкреслювались такі позиції. Ця закономірність була обумовлена щораз більшим із середини XIX ст. й до II Світової війни загостренням польсько-українських стосунків, бажанням протидіяти розвитку української національної та політичної самосвідомості, устремлінням до суверенного державотворення. Боротьба проти ЗУНР сформувала у багатьох поляків ідею про необхідність позбутися українців на землях Західної України або шляхом їх витіснення, або асиміляції. Цю проблему докладно висвітлила зокрема польська дослідниця Магдалена Новак у своїй праці «Націоналісти та українці. Націонал-демократія щодо української меншості в Польщі в 1922-1939 роках».

Серед польських дослідників XIX ст. проблема приналежності земель над Західним Бугом та у Галичині – «Червоної Русі» – до Давньоруської чи Давньопольської держав й їх заселення племенами, що стали в майбутньому «поляками» чи «русинами» не була такою гострою, як уже в XX ст. Так у творчості Ю. Шуйського ми не знайдемо якихось глибших звернень до проблеми етнічної приналежності Червенської Русі. Вчений лише коротко згадав, що Володимир у 981 р. здійснив похід на ляхів та відібрав у них Червенські городи й Перемишль (Szujski, 1895, s.65). Однак при цьому слід згадати твердження Ю.Шуйського, що за перших історичних польських володарів «кордони Польщі сягали поза радимичів та в'ятчів, польських поселенців, а отже безпосередньо стикалися із теренами завойованими русинами» (Szujski,

.....
1895, s.64). Дана теза вказує на припущення дослідника, що племена, які «Повість минулих літ» зараховувала до «ляхів» осілих над річками Сож та Ока, мали якийсь політичний зв'язок із найдавнішою польською державою й навіть були її частиною.

О. Яблонівський намагався розв'язати проблему приналежності Червенських городів та Перемишля. Вчений сумнівався, що дані території були заселені західнослов'янськими племенами ляхів й пояснював це наявністю там в XI-XIII ст. населення, що розмовляло на східнослов'янських діалектах й не могло за період від кінця X ст. так швидко асимілюватись, змінивши «польську» мову на «руську». При цьому він зазначав, що локалізовані на цих територіях племена бужан та хорватів можна з певністю зарахувати до групи східних слов'ян. Історик схилився до думки, що Червенські городи перебували під владою якогось політичного організму «ляхів». Серед таких можливих претендентів на панування над Червенем та Перемишлем він називав «окрему гілку ляхів, можливо ближчу до мазовшан й не підпорядковану полянам з-над р. Варти» (Jabłonowski, 1912, s.13). Що ж до гіпотетичного поширення влади першого історичного представника династії П'ястів Мешка I на так віддалені землі, то науковець не вважав її достатньо вірогідною. При цьому він зазначав, що «польські ляхи, на чолі яких стояв рід П'ястів, почували себе лише позбавленими права володіти Червенськими городами й старалися за можливості повернути їх під свою владу» (Jabłonowski, 1912, s.14). Також слід відзначити, що сам похід Володимира на захід в 981 р. й приєднання ним до Київської Русі земель над Бугом та Сяном науковець називав «подією незрівнянною за своїми далекосяжними наслідками». Окрім залучення цих теренів у політичну та культурну сферу Русі, для науковця першочерговим було питання означення цих подій, як «першого конфлікту Русі із ляхами», що започаткував серію війн, що раз-за-разом розгорялися протягом наступних століть.

У баченні Ф. Конечного початки правління Володимира знаменувались демонстративним слідуванням згідно із політичним курсом його батька. Так новий «каган» цілої Русі рішуче виступив на боці язичницької партії й в насторогу для християн встановив в Києві та Новгороді, як головних осередках володінь династії Рюриковичів, величні скульптури Перуна (Kopieczny, 1917, s.60). У зовнішньополітичній діяльності він також був націлений на завоювання Візантії. Для цього, замість нанесення прямого удару на Балкани, князь вирішив заволодіти новим шляхом до Візантії із заходу, який розвідали ще за часів Святослава – дорогу через Червенські городи. Свідчення руського літописця про те, що «Володимир пішов на ляхів і зайняв їх городи» історик вважав беззаперечним доказом, що терени над Західним Бугом та Сяном були «польськими» й не належали до східнослов'янського етнічного масиву. Однак при цьому він стверджував, що ці території не належали й до польської держави П'ястів, тому між руськими та польськими володарями у 981 р. не виникло конфлікту, адже ці землі П'ясти тоді «кнавіть не знали» й не включали їх в орбіту своїх політичних амбіцій (Kopieczny, 1917, s.65). Реконструював історик маршрут походу Володимира на основі дослідження Адамом Шельонговським проходження стародавніх торгівельних шляхів із Польщі на схід. Так він стверджував, що руські війська пройшли через землі ятвягів до Бугу, який перейшли в районі гирла р. Гучви й міст Волиня та Червена, спустилися до Белза й далі рушили до Перемишля та Дуклянського перевалу в Карпатах (Kopieczny, 1917, s.61). Наступний же похід на проти ятвягів Ф. Конечний оцінював як перше завоювання Руссю земель, які належали племенам балтів, й намаганням встановити безпосередній зв'язок між Києвом та Червенськими землями. Натомість з цих земель Володимир, як вважав історик, планував через Угорщину спустити свої війська по Дунаю у поході на Візантію. Також дослідник стверджував, що у заснованому місті Володимирі (Волинському) київський князь посадив намісником в 988 р. свого сина Всеволода.

Дещо подібні висновки про мотивацію князя Володимира у завоюванні ним Червенських городів робив Станіслав Закшевський у своїх дослідженнях, що вийшли у світ уже в міжвоєнний період. Вчений вважав, що із приходом у Північне Причорномор'я орд печенігів контакти Русі із Візантією щораз більше ускладнювались, з моменту ж загибелі Святослава у битві із степовиками вони фактично були припинені. Таким чином завоювання Червенських городів історик бачив спробою обійти печенігів довкола й відновити торгівельні контакти із Візантією за посередництва угрів та Семигороду (Zakrzewski, 2006, s.249). Приєднання до Київської Русі регіону над Західним Бугом та Сяном науковець бачив подією, яка «створила підстави для постійного конфлікту між П'ястами та Рюриковичами» (Zakrzewski, 2006, s.250).

Серед істориків, що працювали у міжвоєнний період, також і Р. Гродецький звертався до проблеми політичної приналежності Червенських городів в другій половині X ст. Вчений вважав, що літопис Нестора чітко свідчив про завоюницьку політику Володимира Великого в 981 р. щодо Червена та Перемишля й не бачив у його західному поході спроби повернути давніше втрачені Руссю землі. Таким чином вчений виступав проти існуючої в історичній науці тези про політичне тяжіння Червенських городів та Прикарпаття до Київської Русі й можливе їх включення до складу Держави Рюриковичів ще за попередників Володимира Великого. Також

науковець вказував, що Червенську землю не можна було рахувати у цей час частиною польської етнічної спільноти й скептично ставився до тверджень, що на цих теренах могли мешкати племена, які вважали б себе «ляхами». Натомість історик відстоював тезу про політичну приналежність Червенських городів до Польщі П'ястів у часи, що передували 981 р. Р. Гродецький наголошував, що дані землі мали чітку етнічну відмінність від польських теренів, що було лише поглиблено після прийняття Київською Руссю християнства у східному обряді (Grodecki, 2011, s.92).

Коротко згадував про завоювання Володимиром Великим Червенських городів й Вацлав Собеський. Вчений наголошував на тезі про приналежність Червена та інших міст регіону «до ляхів». Втім він так й не пояснював її специфіку – чи їх попереднє входження у склад Держави П'ястів, чи також етнічну приналежність населення регіону до групи лехітських племен. Історик пояснював втрату цього регіону Мешком I у 981 р. його повним ангажуванням в боротьбу на Балтійському Помор'ї. Також він стверджував, що у цей час фактично розпочалась співпраця між Київською Руссю Володимира Великого та Священною Римською імперією Людольфінгів, спрямована проти Польщі. У даному контексті В. Собеський відкликався до сучасного йому геополітичного становища II Речі Посполитої, затиснутої між ворожими їй СРСР та Німеччиною (Sobieski, 1931, s.14). Слід звернути увагу, що історик, як діяч польського правого націонал-демократичного руху, активно використовував історичні приклади у пропаганді патріотичних та націоналістичних ідей. Також, як співтворець т.зв. «нової краківської історичної школи», він наголошував на негативній ролі сусідів-загарбників в долі польського народу й бачив у них чи не ключову проблему в усій історії існування Польщі.

Цікаві спостереження та припущення зробив С.Закшевський, досліджуючи західні походи Володимира Великого на початку 990-х рр.. Вчений вважав, що протягом 990-992 рр. могла тривати велика польсько-руська війна. Він наводив свідчення Татищева, який розповідав про далекі походи руських військ в глиб польських земель й порятунок князя Мешка I від них лише за міцними укріпленнями Кракова. Звертаючись до свідчень західноєвропейських анналів про велику війну 992 р. уже після смерті Мешка I, історик вказував на можливість інтервенції руського князя у польські справи на боці вдови Мешка I Оди проти її пасерба Болеслава I. Також вчений припускав, що згаданий у «Повісті минулих літ» похід Володимира на хорватів у 992 р. можна було б вважати частиною цієї польсько-руської війни та пов'язувати його з польсько-чеською війною 989-990 рр. за володіння Моравією (Zakrzewski, 2006, s.252).

Чи не найважливішою проблемою, довкола якої зосереджувалася увага польських дослідників, виступали обставини та наслідки прийняття Володимиром Великим християнства як державної релігії Київської Русі. Для польських істориків особливо важливим було простежити специфіку наслідків запровадження християнства у його грецькій церковній традиції для цивілізаційного розвитку Русі. Адже для багатьох польських інтелектуалів та політиків ще з епохи середньовіччя поділ між православною Руссю та католицькою Польщею виступав не лише фактором формування культурних відмінностей, але й основою для конфліктів між обома народами.

Вивченням обставин, які призвели до прийняття Володимиром Великим християнства, зайнявся Ф. Конечний. Він вважав, що князь не занехав здійснювати реальні кроки задля завоювання Візантії, що, на його думку, було провідною ідеєю усіх князів-варягів, але зазнало значного удару після невдачі походів Святослава та його загибелі. Вчений стверджував, що ще в 985 р. Володимир здійснив похід з метою завоювання дунайської Болгарії, а в 986 р. здобув велику перемогу у битві під Сердікою (Средец) у Фракії. Імператор, щоб відвернути похід на Константинополь, вислав до руського князя посольство із дуже привабливими для Русі умовами мирного договору – почесним одруженням із царівною Анною. Однак Володимир не планував приймати християнство і, щоб краще підготуватись до війни проти Візантії, продовжив переговори та сам вислав посланців у Царгород. Уже в 988 р. він здійснив похід на Херсонес, який, на думку вченого, був невдалий для русів й Володимир змушений був погодитись на грецькі умови. Князеві довелося відмовитися від усієї своєї політики щодо Візантії, тобто спроб її підкорити, а також вислати на допомогу імперії 6 тис. своїх дружинників та прийняти християнство. Науковець стверджував, що навіть саме хрещення «на місці битви» у Херсонесі, а не у столичному Києві, з поспіхом, свідчить про невдачу військової кампанії. Таким чином Ф. Конечний ставив під сумнів свідчення руського літопису про здобуття Херсонесу (Konieczny, 1917, s.63).

У баченні А. Левицького запровадження християнства мало величезний вплив на етногенез та цивілізаційний розвиток усіх слов'янських народів. Історик наголошував, що християнська віра «несла із пізнанням справжнього Бога найдосконаліше моральне становлення та ушляхетнювала всі суспільні відносини, а поруч із цим впроваджувала людей у сферу греко-римської цивілізації» (Lewicki, 1884, s.23). Особливо, у баченні вченого, запровадження християнства мало глибокий вплив на процеси поділу слов'ян на окремі народи.

.....

Механізм цього він вбачав у прийнятті нової віри окремими народами та державами із двох відмінних осередків християнства – Риму та Константинополя – що уже перебували у стані певного розділення із своїми особливими рисами у кожного із них. Тому, як наголошував науковець, «поділ слов'янства між східною та західною церквами рішуче впливав на їх історичне відокремлення; перебуваючи під впливом відмінних цивілізацій, слов'янські народи пішли окремими шляхами; коли ж наступив сталий розкол між обома церквами, розпочався й антагонізм між східними й західними слов'янами, котрий найгірніше проявився там, де обидві церкви безпосередньо стикалися, тобто на пізніших польських землях [землях І Речі Посполитої, що включали й Україну – Ю.Б.]» (Lewicki, 1884, s.25-26). Таким чином у поглядах А. Левицького проявлявся двоїстий підхід, подиктований як впливом ідей попередньої епохи романтизму, а саме концепціями про слов'янську єдність, так й ідеологією позитивізму, що часто зверталася до пояснення історичних процесів через пошук загальних закономірностей розвитку, в даному ж випадку до ідей про конфлікти цивілізацій. Для історика терени польської держави, у розумінні її у межах І Речі Посполитої від Лівобережжя Дніпра до Одри та від Курляндії до причорноморських степів, були ареною такого міжцивілізаційного протистояння, породженого вибором в X ст. різних церковних традицій, а отже й відмінних полюсів тяжіння. При цьому слід відзначити, що вчений, який походив із української родини греко-католицького священика, попри чисельні згадки про антагонізм між польським та руським народами й між православною та католицькою церквами, все ж намагався показувати народи Речі Посполитої як певну єдність, робити акценти на фактах зближення та співпраці. Тому звернення до проблеми протистояння між православним руським та католицьким польським народами скоріше було спробою пояснити конфлікти між близькими слов'янськими народами чужими для них, зовнішніми впливами осередків, звідки вони прийняли свої віровизнання.

У баченні О. Яблоновського вирішальну роль у перетворенні об'єднаних військовою силою розрізнених племен у повноцінну державу та єдиний народ відіграло саме запровадження християнства та його релігійної ієрархії. Саме тому історик визначав діяльність Володимира Великого, як ключової постаті у державотворчому процесі Київської Русі. Причини такого кроку київського володаря історик бачив у «врахуванні вимог великої як зовнішньої, так і внутрішньої політики», а також «потребу рахуватися із власною дружиною, у шерегах якої здавна було багато християн» (Jabłonowski, 1912, s.12). Прийняття християнства не лише самим князем, але й поширення ним релігії по цілій державі вчений прославляв як «факт тоді не лише незрівнянного, епохального значення, але й справжньої віковичної ваги». Що ж до самих процесів перетворення Київської Русі, які відбулися із нею внаслідок прийняття християнства у його східній обрядовій формі, науковець наголошував: «Тепер язичницька Русь, через свою владу та старшину, входила до грона народів, що стояли на вищому щаблі цивілізаційного розвитку, а що більше – вона встановлювала безпосередній зв'язок із тогочасним найвищим вогнищем цивілізації – з Царгородом – Новим Римом» (Jabłonowski, 1912, s.12).

У баченні Ф. Конечного прийняття Володимиром Великим християнства впроваджувало Київську Русь не у середовище східної церкви, але у коло католицьких держав. Таке твердження вчений висував на основі того, що до Великої схизми 1054 р., існувала лише одна церква яку він вважав католицькою, і лише після цієї дати від неї відколотася православна. Таким чином він стверджував, що київський князь «був католиком й ціла Русь ставала католицькою» (Конечны, 1917, s.64). Натомість обрядові відмінності, які все ж змушували історика згадувати про прийняття Володимиром «греко-католицького обряду», він вважав цілком не суттєвими. Науковець висував ідею про зустріч Володимира Великого відразу ж у Херсонесі в 988 р. із папськими посланцями. Там вони, як і київський князь, згідно із позицією дослідника, отримали мощі св. Клементя. Продовжуючи ідеї російського дослідника В. Іконнікова, він стверджував, що київський князь підтримував постійні тісні відносини із Папським Римом й приймав посольства від папи та вислав до нього своїх посланців у 991, 994 та 1000 роках. Підтримувати таку єдність із католицькою церквою, на думку історика, допомагала Володимиру й сестра його дружини Анни – Феофано, що вийшла заміж за німецького імператора Оттона II. Також і цілу Русь Ф. Конечний бачив у ці часи включеною у західноєвропейський цивілізаційний простір. Він також вважав, що з моменту хрещення західні цивілізаційні впливи активно проникали у Східну Європу й «спочатку не зустрічали там жодної нехоті, жодного упередження» (Конечны, 1917, s.65). Свідченням цього історик бачив твердження літопису, що князь «жив у мирі» із своїми західними сусідами.

Також на цивілізаційні відмінності між Київською Руссю та давньою Польською державою, поглиблені прийняттям християнства із різних церковних центрів, звертав увагу уже в міжвоєнний період Р. Гродецький. Саме ця зміна культурного вектору розвитку, на його думку, «вирішальним чином поглибила національні відмінності, що стали визначальними у всіх наступних історичних відносинах обох країн». При цьому, як наголошував історик, «польсько-руське прикордоння стало границею двох полярних між собою світів з відмінною релігією,

заснованою на культурі з відмінними поглядами та психологією» (Grodecki, 2011, s.92). Таким чином це давало йому підстави стверджувати, що Польща на світанку своєї історії була найдалше на схід висунутим плацдармом західної латинської культури та цивілізації.

Інший польський історик, що працював у міжвоєнний період й був тісно пов'язаний із табором Ю.Пілсудського, М.Сокольницький зробив у своїй «Всесвітній історії» цікаві висновки про постать Володимира Великого. Вчений вказував, що руський князь вирізнявся своєю дикою вдачею, войовничістю, підступністю й жорстокістю. На підтвердження цього він наводив факти вбивства його брата Ярополка у 977 р., що, на його думку, сталося за наказом Володимира, чисельні війни з поляками, ятвягами, печенігами та іншими племенами, а також його образ у билинах. І лише після прийняття християнства, за свідченнями літописців, він «став більш людяним й намагався затерти у людській пам'яті жорстокі вбивства, які він чинив» (Sokolnicki, 1931, s.525). Пояснював таку зміну історик не дією нової віри, а поширеними у цей час серед християн переконаннями про наближення у 1000 р. кінця світу й Страшного Суду.

М.Сокольницький також цікаво оцінював й християнізацію Київської Русі. Вчений наголошував на поверховній християнізації населення, збереженні у нього багатьох язичницьких вірувань й навіть існуванні ще протягом багатьох століть громад язичників у віддалених лісових та степових закутках. Збереження таких давніх вірувань у поєднанні із особливостями прийнятої грецької церковної традиції й сформували, на думку історика, усю специфіку руської православної віри. Науковець вказував на глибокі впливи на Русь не лише візантійської культури, але й традицій державного управління. Поруч із цим дослідник звертав увагу й на цивілізаційний розкол пов'язаний із прийняттям Руссю православ'я. Він стверджував, що «ставши на бік Візантії, а через це й опинившись у таборі супротивників римської церкви й латинської цивілізації, Русь почала рухатись власним шляхом, відмінним від решти Європи» (Sokolnicki, 1931, s.526).

С. Закшевський відзначав ключову роль Володимира Великого в історії Київської Русі та усього регіону Східної Європи. Вчений прямо вказував, «що постать князя затіняє собою увесь тогочасний руський світ» й вважав його не лише знаковою, але й визначальною для усього існування Київської Русі як держави та її розвитку. Правителя Русі науковець порівнював із його молодшим сучасником, наймогутнішим володарем Держави П'ястів Болеславом I Хоробрим, при чому вказував, що для історії Східної Європи Володимир відіграв ще більш важливу роль. Саме йому, як вважав дослідник, Київська Русь завдячувала винятковий статус у тогочасній Європі як цілого окремого «світу», у порівнянні із яким Польща здавалася малесенькою країною й що «лише ці із купців у Західній Європі знали про Польщу, хто вирушав на Русь» (Zakrzewski, 2006, s.247).

Правління Володимира Великого А. Левицький виразно поділяв на два періоди, межею між якими було прийняття християнства у 988 р. Вчений вважав, що після хрещення «великий руський князь покинув зброю й повністю віддав себе справам миру – самовіддано прищеплював християнську віру у своєму народі, будував й облаштовував церкви, засновував школи, а для забезпечення від печенігів ставив вздовж прикордонних річок укріплені міста» (Lewicki, 1884, s.35). Саме тому в своїх оцінках Володимира Великого історик підтримував усталену з літописних часів традицію й вказував, що за свої заслуги князя було названо його народом «Великим», а церква зарахувала його до грона святих. Також дослідник наголошував, що після 988 р. руський князь «жив із своїми сусідами у згоді» й намагався налагодити тісні стосунки із Польщею задля чого організував шлюб свого названого сина й наступника Святополка із дочкою польського князя Болеслава I Хороброго. Однак науковець вважав, що Руська та Польська держави усе ж були приречені на конфлікт, що обумовлювалось процесом їх зміцнення й територіального розширення. Тому Русь й Польща не могли уникнути збройного вирішення питання приналежності земель, які між ними знаходились. Загострювали становище й зазначені істориком відмінні цивілізаційні «основи, на яких ці дві слов'янські потуги спиралися», тобто приналежність до східного та західного церковного обрядів. Одним із проявів такого релігійного протистояння дослідник називав дії єпископа Рейнберта, який прибув у Київ разом із польською княжною, дружиною Святополка, й проводив на Русі «пропаганду за римський обряд». Це потягнуло за собою ув'язнення єпископа та молодого князівської пари, що стало приводом для походу Болеслава на руські землі в 1013 р.

Період правління Володимира Великого після прийняття християнства Ф. Конечний характеризував як такий, коли перед київським князем стояло ряд запобіжників, що не давали йому реалізувати давні плани підкорення земель Візантійської імперії. Серед таких вчений називав впливи молодого дружини князя царівни Анни а також діяльність грецького духовенства, що прибуло на Русь й «пильнувало, щоб Володимир не здійснив гріх піднявши зброю на свого імператора». Історик вважав, що Анна активно вступила на шлях боротьби за зміну принципів спадкування влади в Київській Русі. До цього її підштовхувала перспективи того, що її син міг опинитися в самому кінці черги спадкоємців з 11 старших синів Володимира. Першим же

.....
претендентом на трон мав стати Святополк, якого Ф. Конечний вважав сином Ярополка, що його усиновив Володимир після вбивства його батька. Тим не менше він вважався нащадком найстаршого із лінії князів. Натомість Анна намагалась запровадити візантійський принцип передачі престолу лише законним синам правителя (Konieczny, 1917, s.65). Відповідно з ними наступником трону, до своєї смерті в 1011 р., був Ізяслав, а після – Ярослав. Історик вважав, що вже після смерті княгині Анни усе духовенство та пов'язані із ним особи вважали Ярослава наступником великокнязівського престолу. До такої позиції почав схилитися й Володимир, «адже дивним би було, якщо б він не погодився із думкою, що краще передати Київ синові ніж племіннику» (Konieczny, 1917, s.70). І лише одруження Святополка із дочкою могутнього польського володаря Болеслава I Хороброго знову значно покращили його шанси на великокнязівський престол.

Висновки. Розглянуті праці показують значний інтерес визначних польських істориків, що працювали в останні десятиліття ХІХ ст. й до початку ІІ Світової війни до історії правління князя Володимира Великого. Для дослідників володарювання руського правителя та його особа виступали і як об'єктом порівняння із часами та персоналіями польських князів – творців Держави П'ястів, і як приклад першого в історії ворога Польщі. У центрі зацікавлень виступала проблема завоювання Володимиром Червенських городів й початків польсько-руського протистояння за володіння землями сучасної Західної України та південно-східної Польщі, змагання за які тривали протягом наступної тисячі років. Володимира Великого історики бачили особою, що надала вектор цивілізаційному розвитку усім східнослов'янським народам, який вони оцінювали як протилежний та ворожий до Західноєвропейської цивілізації. Таким чином одну із глибинних причин русько-польського конфлікту вчені часто віднаходили у прийнятті Руссю християнства у його грецькій церковній традиції. Самого ж Володимира Великого дослідники бачили організатором як ґрунтовних державних інституцій, так і творцем етнокультурної єдності на теренах Русі, що було здійснено ним завдяки запровадженню християнства та запозиченню візантійських державних традицій.

Подяка. Висловлюємо щиру вдячність усім членам редколегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автор не отримав фінансової підтримки для дослідження або публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Гриневич, Т. (2010). Християнство у Київській Русі в польській історіографії міжвоєнного часу. *Історія релігій в Україні: Наук. щорічник*. Львів: Логос. Кн. І. С. 292–297.
- Тельвак, В. (2000). Перший том "Історії України-Руси" М.Грушевського (до проблеми еволюції історико-теоретичних поглядів). *Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка*. 3, 252–256.
- Тельвак, В. (2002). *Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець ХІХ-початок ХХ століття)*. Дрогобич: "Вимір". 236 с.
- Тельвак, В. (2006). Постать Михайла Грушевського в польській історіографії (кінець ХІХ – ХХ ст.). *Український історичний журнал*. 5, 67–82.
- Тельвак, В. (2007). Перший том "Історії України-Руси" Михайла Грушевського в оцінках сучасників. *Історіографічні дослідження в Україні*. 17, 16–38.
- Тельвак, В. (2008). *Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець ХІХ – 30-ті роки ХХ століття)*. Київ–Дрогобич. 494 с.
- Тельвак, В. (2010). Грушевськознавство: методологічні проблеми поступу. *Краєзнавство*. 3, 29–35.
- Тельвак, В. (2012). *Постать Михайла Грушевського в історіографії Центрально-Східної Європи (кінець ХІХ – 30-ті роки ХХ століття)*. Дрогобич. 169 с.
- Тельвак, В. (2013). Монографічна грушевськіана: спроба узагальнення. *Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць*. 6, 104–107.
- Тельвак, В. В., Тельвак, В. П. (2021). Сучасне грушевськознавство: здобутки, втрати, перспективи. *Український історичний журнал*. 5, 4–16.
- Wlachowska, K. (2004). *Dzieje średniowiecznej Rusi w pracach historyków lwowskich przełomu ХІХ і ХХ w. Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w ХІХ і ХХ w.* Т. ІІ. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. S.172–191.
- Bobrzyński M. (1927). *Dzieje Polski w zarysie*. Т. І. Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa. 302 s.
- Grodecki, R. (2011). *Dzieje Polski średniowiecznej. Т.І. Do roku 1333*. Kraków: Universitas. 908 s.
- Jabłonowski, A. (1912). *Historia Rusi Południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej*. Kraków: Akademia Umiejętności. 366 s.
- Konieczny, F. (1902). *Dzieje Polski za Piastów*. Kraków: Księgarnia Spółki Wydawniczej Polskiej. 408 s.

- Koneczny F.** (1917). *Dzieje Rosyi. T.I. Do roku 1449.* Warszawa: Nakładem Spółki Wydawniczej Warszawskiej. 512 s.
- Korzon, T.** (1923). *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. T. I. Epoka przedrozbiorowa.* – Lwów: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. 388 s.
- Korzon, T.** (1918). *Historja Polski.* Kijów: Wydawnictwo Rady Okręgowej. 380 s.
- Lewicki, A.** (1884). *Zarys Historji Polski i Krajów Ruskich z nią połączonych.* Kraków: Główny skład w księgarni G. Gebethnera i Spółki. 324 s.
- Smoleński, W.** (1924). *Historja Polski.* Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa., 218 s.
- Sobieski, W.** (1923). *Dzieje Polski. T. I. Do roku 1696.* Warszawa: Zorza. 160 s.
- Sokolnicki M.** (1931). *Historja powszechna. T.I. Okres Starożytny. Barbarzyńcy na gruzach Rzymu.* Warszawa: Kultura i Wiedza. 622 s.
- Szujski, J.** (1895). *Dzieje Polski. T.I.* Kraków: Drukarnia „Czasu”. 348 s.
- Szujski, J.** (1889). *Historji Polskiej treściwie opowiedzianej ksiąg dwanaście.* Warszawa: Księgarnia Gebethnera i Wolffa. 440 s.
- Telvak, V., Telvak, V.** (2018). Ukrainian historiography in the mirror of polish journalism (Mykhailo Hrushevsky contra Francishek Ravita-Gavrinsky). *Східноєвропейський історичний вісник.* 7, 46–53.
- Telvak, V., Yanyshyn, B., Telvak, V.** (2023). Between cooperation and conflict: Mykhailo Hrushevskyi through the eyes of Polish intellectuals of the late 19th and early 20th centuries. *Echa Przeszłości.* XXIV/2, 89–104.
- Telvak, V., Yanyshyn, B.** (2021). „Geschichte des Ukrainischen (Ruthenischen) volkes“ of Mykhailo Hrushevsky in the discussions of the beginning of the XXth century. *Studia Historica Nitriensia.* 25, 1, 71–90.
- Zakrzewski, S.** (2006). *Bolesław Chrobry Wielki.* Kraków: Universitas. 454 s.

References:

- Błachowska, K.** (2004). Dzieje średniowiecznej Rusi w pracach historyków lwowskich przełomu XIX i XX w. [The history of medieval Ruthenia in the works of Lviv historians at the turn of the 19th and 20th centuries]. *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. T. II.* Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. S.172–191. [in Polish].
- Bobrzyński M.** (1927). *Dzieje Polski w zarysie.* [The history of Poland in outline]. T. I. Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa. 302 s. [in Polish].
- Hrynevych, T.** (2010). Khrystyianstvo u Kyivskii Rusi v polskii istoriohrafii mizhvoiennoho chasu. [Christianity in Kievan Rus in Polish historiography of the interwar period]. *Istoriia religii v Ukraini: Nauk. shchorichnyi.* Lviv: Logos. Book I. P. 292–297. [in Ukrainian].
- Grodecki, R.** (2011). *Dzieje Polski średniowiecznej. T.I. Do roku 1333.* [History of Medieval Poland. Vol.I. Up to the year 1333.]. Kraków: Universitas. 908 s. [in Polish].
- Jabłonowski, A.** (1912). *Historja Rusi Południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej.* [History of Southern Ruthenia until the fall of the Republic of Poland]. Kraków: Akademia Umiejętności. 366 s. [in Polish].
- Koneczny, F.** (1902). *Dzieje Polski za Piastów.* [History of Poland under the Piast dynasty]. Kraków: Księgarnia Spółki Wydawniczej Polskiej. 408 s. [in Polish].
- Koneczny F.** (1917). *Dzieje Rosyi. T.I. Do roku 1449.* [History of Russia. Vol.I. To the year 1449]. Warszawa: Nakładem Spółki Wydawniczej Warszawskiej. 512 s. [in Polish].
- Korzon, T.** (1923). *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. T. I. Epoka przedrozbiorowa.* [The history of wars and military affairs in Poland. Vol. I. The pre-partition era]. Lwów: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. 388 s. [in Polish].
- Korzon, T.** (1918). *Historja Polski.* [History of Poland]. Kijów: Wydawnictwo Rady Okręgowej. 380 s. [in Polish].
- Lewicki, A.** (1884). *Zarys Historji Polski i Krajów Ruskich z nią połączonych.* [Outline of the History of Poland and the Russian Countries connected with it.]. Kraków: Główny skład w księgarni G. Gebethnera i Spółki. 324 s. [in Polish].
- Smoleński, W.** (1924). *Historja Polski.* [History of Poland]. Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa., 218 s. [in Polish].
- Sobieski, W.** (1923). *Dzieje Polski. T. I. Do roku 1696.* [History of Poland. Vol. I. Until 1696]. Warszawa: Zorza. 160 s. [in Polish].
- Sokolnicki M.** (1931). *Historja powszechna. T.I. Okres Starożytny. Barbarzyńcy na gruzach Rzymu.* [World History. Vol.I. Ancient Period. Barbarians on the Ruins of Rome.]. Warszawa: Kultura i Wiedza. 622 s. [in Polish].
- Szujski, J.** (1895). *Dzieje Polski.* [History of Poland.].Vol.I. Kraków: Drukarnia „Czasu”. 348 s. [in Polish].

-
- Szujski, J.** (1889). *Historyi Polskiej treściwie opowiedzianej książ dwanaście*. [Twelve books of Polish History, concisely told]. Warszawa: Księgarnia Gebethnera i Wolffa. 440 s. [in Polish].
- Telvak, V.** (2000). Pershyi tom "Istorii Ukrainy-Rusy" M. Hrushevskoho (do problemy evoliutsii istoriko-teoretychnykh pohliadiv) [The first volume of M. Hrushevskyy's "History of Ukraine-Rus" (on the problem of the evolution of historical-theoretical views)]. *Naukovi zoshyty istorichnoho fakultetu Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka – Scientific notebooks of the Faculty of History of Ivan Franko Lviv National University*. 3, 252–256. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2002). *Teoretyko-metodolohichni pidstavy istorychnykh pohliadiv Mykhaila Hrushevskoho (kinets XIX – pochatok XX stolittia)* [Theoretical and methodological bases of historical views of Mykhailo Hrushevsky (end of the XIX – beginning of the XX century)]. Drohobych, 236 s. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2006). The figure of Mykhailo Hrushevskyy in Polish historiography (late 19th-20th centuries) [Postat Mykhaila Hrushevskoho v polskii istoriohrafii (kinets XIX – XX st.)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical magazine*, 5, 67–82. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2007). Pershyi tom "Istorii Ukrainy-Rusy" Mykhaila Hrushevskoho v otsinkakh suchasnykiv [The first volume of Mykhailo Hrushevskyy's "History of Ukraine-Rus" as assessed by contemporaries]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini – Historiographic research in Ukraine*, 17, 16–38. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2008). *Tvorcha spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho v otsinkakh suchasnykiv (kinets XIX – 30-ti roky XX stolittia)* [The creative heritage of Mykhailo Hrushevskyy in the estimation of contemporaries (end of the 19th – 30s of the 20th century)]. Kyiv–Drohobych, 494 [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2010). Hrushevskoznavstvo: metodolohichni problemy postupu [Hrushevsky studies: methodological problems of progress]. *Kraieznavstvo – Local history*, 3, 29-35. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2012). *Postat Mykhaila Hrushevskoho v istoriohrafii Tsentralno-Skhidnoi Yevropy (kinets XIX – 30-ti roky XX stolittia)* [The figure of Mykhailo Hrushevskyy in the historiography of Central-Eastern Europe (end of the 19th – 30s of the 20th century)]. Drohobych, 169 s. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2013). Monografichna hrushevskiana: sprobа uzahalnennia [Monographic Hrushevskiana: an attempt at generalization]. *Hurzhiivski istorychni chytannia: Zbirnyk naukovykh prats – Gurdjieff's historical readings: Collection of scientific papers*, 6, 104-107. [in Ukrainian].
- Telvak, V.V., Telvak, V.P.** (2021). Suchasne hrushevskoznavstvo: zdobutky, vtraty, perspektyvy [Modern Hrushevsky science: gains, losses, prospects]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical magazine*, 5, 4-16. [in Ukrainian].
- Telvak, V., Telvak, V.** (2018). Ukrainian historiography in the mirror of polish journalism (Mykhailo Hrushevsky contra Francishek Ravita-Gavrinsky). *Eastern Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk - European Historical Bulletin*. 7, 46–53. [in English].
- Telvak, V., Yanyshyn, B., Telvak, V.** (2023). Between cooperation and conflict: Mykhailo Hrushevskyy through the eyes of Polish intellectuals of the late 19th and early 20th centuries. *Echa Przeszłości*. XXIV/2, 89–104. [in English].
- Telvak, V., Yanyshyn, B.** (2021). „Geschichte des Ukrainischen (Ruthenischen) volkes“ of Mykhailo Hrushevsky in the discussions of the beginning of the XXth century. *Studia Historica Nitriensia*. 25, 1, 71–90. [in English].
- Zakrzewski, S.** (2006). *Boleslaw Chrobry Wielki. [Boleslaw the Brave]*. Kraków: Universitas. 454 s. [in Polish].

Надійшла до редакції / Received: 07.01.2025

Схвалено до друку / Accepted: 18.02.2025